

Kárpát Egyesület képviselőit, kik Brassai emlékének felújítását s életének példányképül állítását maguk is hivatásuknak találták s emlékünnepegyünk fényét és értékét megjelenésükkel emelték. Kisérje Istennek áldása nemes törekvésünket.

Ünnepélyünket megnyitom.

Brassai emlékezete.

Mondotta *Dr. Gál Kelemen* tb. igazgató, az U. I. T. alelnöke.

Az erdélyi magyar lélek a nemzeti lét, vagy nemlét bús gondolatán borong. Nemzeti próféták, nagy tanítók után sóhajtozunk, kik nemzeti létünk sötét éjjelében világot gyűjtsanak s utat mutatásanak, kik szent hevületükkel erőtlenségünket megerősítsék, vergődő lelkünket felemeljék s történelmi hivatásunk felé útba indítsanak.

Szenteljünk hát ünnepet, annak a nagy tanítónak, akinek egész élete egy nagy példaadás s tanuljuk meg tőle, hogy kell szolgálni önzetlenül és fáradhatatlanul nemzetünk ügyét.

Meghatott lélekkel és aggodalommal állok e helyre, hogy felidézsem emlékezetét annak, kinek áldott neve e szent hajlék falai közé összegyűjtött. Meghatott lélekkel az ő emberi nagysága és félelemmel az előttem álló feladat nehézsége előtt. „Brassai bácsi“ neve fogalom volt a XIX. század magyar kulturtörténetében. Élete az ezeresztendő magyarországi legragyogóbb századát ölelte át s szelleme bejárta a szellemi élet egész tágas birodalmát. Fensőséges biztonsággal mozgott az emberi tudás egész területén. Nincs a XIX. század magyar szellemi történetében olyan mozzanat, mely ne találná munkásai között; nincsen olyan szellemi áramlat, melyben az ő felvilágosító, tévedéseket oszlató, irányt és célt tűző szavát ne hallanók. Szellemi arcképének megfestéséhez az adatokat, a színeket olyan különböző területekről kell összeszednünk, hogy elfárad a lélek s hiányzik átfogó pillantása, mellyel alakja összehangzó egységét megeremthetné.

Már külső alakja is rendkívüli; szellemi nagysága körül meglegendák szövődnek. Az emberi magasságot jóval meghaladó alakja, vállaira leomló hosszú haja, mely dúis szakállával erdőt alkot, magas homloka és mélyen ülő kicsi szemei az alakját szeretettel rajzoló meghitt barátjának, Conchának a százesztendő jövendőmondót juttatja eszébe. — Nekem, ha rá gondolok, mindég Sokrates, a Silenos-arcú bölcs jut eszembe, amint Athenae piacán elhanyagolt

külsőben megjelenik s tanítja a köréje gyülekező, szájátva figyelő és bámuló sokaságot.

A rendelkezésre álló idő rövidsége nem engedi, hogy e gazdag élet összes emlékeit felújítsam. Életének csak két művéről szeretnék képet adni önöknek, hogy ezzel sejtsem az ő legendás nagyságának, az ő határtalan nagybecsülésének okait. Egyik az ő iskolai reformja, másik az a hálhatatlan érdeme, melyet a magyar nemzetnevelés és nyelvtudomány terén szerzett s melyet részben már életében, de főképp halála után hálás bámulattal állapított meg az utókor.

Brassai ott született annak a fáradhatatlan szorgalmú és művészi ízlésű népnek a körében, ahol a nap kétszer kel fel, amely „vaskenyéren“ él. S a szegénység kivételével csupa áldott örökséget hozott magával a világra. Első tanítója édesatyja, a régi értelemben vett tanító-„mester,“ akinek eredeti tanító módszere volt.

A gyermeket szabadjára hagyta s csak akkor ment segítségére, amikor megbotlott és útját tévesztette. Első olvasmánya Robinson volt, aki mindég a maga lábán jár, mindég mindent maga tesz s maga bánja, ha a restség vagy kényelemszeretet valami rosszat tanácsolt. Mikor később a kolozsvári kollégiumba kerül, a gyéren folyó adatok közül is ki-kitűnik az, hogy egyben-másban többet tud, mint társai s amit tud, másképp tudja s másképp értékeli. Tanulását szegénysége miatt meg kell szakítania s mikor később befejezi, a történelemből hiányzik abszolutoriuma.

Egy évtizedig eltűnik szemünk elől. Ez a tíz év az alapos tanulás és előkészület gazdag, tavaszi évszaka. Ezt kell hinnünk, mert 1832-ben egy sokáig érlelt, gazdag tartalmú s új eszméket feltaláló esztétikai értekezéssel lepi meg a világot, melyről Jánosi Béla, az esztétika történetének finom ízlésű írója mondja, hogy egész sor új gondolattal nyitja meg az esztétikai elmélkedések sorát: új irányt szabott, de nem voltak követői, kik a megkezdett fonalat felvették s tovább fonták volna. „Ércerre bukkant“, amelyet nálunk senki — talán Gyulait kivéve — észre nem vett, de amelyet 30 egynehány évvel utána a német Fechner teljes mértékben kibányászott.

Brassait, „az iskolát sehol rendesen nem végzett klavirmestert“, most már észreveszik; nevét felkapja a hír, társszerkesztője lesz a Nemzeti Társalkodónak s szerkesztője a Vasárnapi Ujságnak s

1837-ben a főtanács Molnos Dávid helyébe az unitárius kollégium tanárának választja.

Milyen rendezése a sorsnak! A történelem tanára lesz az, aki ebből a tárgyból nem kapott végbizonyítványt; az, aki a történelmet nem tartotta tudománynak, mert a történelmi események véletlenei között hiába kereste az elvi alapokat s a természeti jelenségeket szorosán egybefűző okozatiságot. S utódja lesz ő, aki a nyilvános szónoklástól észrevehetően tartózkodott s mikor csak lehetett, félrevonult, annak az ékesen szóló Molnos Dávidnak, aki amikor magyarázat közben Mohácshoz érkezett: szeme könnybe lábadt, hangja elcsuklott s tanár és tanítvány együtt zokogtak „nemzeti nagylétünk nagy temetőjén“.

Az az iskola, amelybe Brassai belépett, egy külső kereteiben, tanrendszerében, belső szellemében egyaránt megkövesedett, lelketlen és szellemtelen intézmény volt, mely csak úgy lehelte magából a középkor dohos levegőjét. A Musis et Virtutibus valóságos szerzetesi szigorral és a lehetetlenségig felfokozott puritanizmussal magyarázták. Az iskola élte a maga szűkre szabott, szabályokkal guzsbakötött és elnyomoritott középkori életét s nem vette észre, hogy az élet már elsuhant mellette, messzire megelőzte erős lükte-tésével, gyakorlati kívánságaival, sőt követelményeivel. És a vezetők között az egyház legfőbb tanácsában nem volt senki, aki e szomorú anachronizmust észrevelte volna.

Vagy ha volt is, senkinek sem volt meg az az erkölcsi bátorsága és szellemi függetlensége, az a szélesebb és átfogóbb látóköre, hogy ezt az állapotot tovább tartani lehetetlen, hogy változtatni kell rajta, mert különben a múzsák hajléka nem az életre nevelő, világosságot árasztó oltár lesz, hanem fiatal lelkek nyomorékká ferdítő kinzó kamrája, a sötétség hajléka. Az a kor volt ez, melyben Kollowrát és Metternich szelleme feküdte meg a lelkeket. S ha volt is 1791-ben s később 1805-ben némi fellobbanása a nemzeti szellemnek, mégis Széchenyi az ő mindég mértéket tartó lelke egész indulatával mondotta: 1825-ig ha tettünk is egy-egy lépést előre, hátra mindég kettőt tettünk. „Ha élet ez, akkor mi a halál?“ 1800-tól a 30-as évek közepéig nincs egyetlen zsinat vagy főtanács, mely valamely érdemleges iskolai kérdést tárgyalt vagy intézett volna. Ezeknek a nagytekintélyű zsinatoknak egész működése abban merül ki, hogy felháborodik az ifjúság zabolátlan magaviseletén, melyet idejét mult törvényekkel sem irányítani, sem

megfékezni nem tud, kiad egy-egy dörgedelmes dorgatoriumot a magyarul beszélők ellen s szabályozza, hogy milyen színű és milyen hosszú legyen az egyenruha mentéje, milyen hosszú a diákok haja. Nem csuda, ha a különben szelid és egyáltalán nem harcias, csupán elfogulatlan Brassai egyszer azt találta mondani, hogy ő az egyházi tanács és a szabó-céh között semmi különbséget sem lát.

Milyen is volt hát az iskola szervezete Brassai tanársága elején?

Aki azt az iskolát a mai szemmel nézi, az nem látja meg annak igazi képét. Ma az elemi-, közép- és felsőoktatás élesen és szabatosan el van különítve egymástól, mindegyiknek célja világosan kitűzve, útjai rendszeresen művelve. Akkor az elemi iskola jóformán csak előkészítője a középiskolának nem öncélú intézmény. Egyetem még nincs. Aki kis gyermek a kollégium kapuján belép, hogy az abécé rejtelseivel megismerkedjék, az 9—10 esztendő múlva mint kész pap vagy mester, vagy mint törvénytanuló diák hagyja el azt. Az egész tanrendszer két tagozatra különödik el: az alsóban vannak az ú. n. classisták, a felsőben a „filozófusok“, vagy a diákélet nyelvén szólva a „tógás társaság“ tagjai. És ez nagy különbség, mert a classisták a pálca fegyelme alatt állnak, a filozófusok a maguk választotta törvényszék jurisdikciója alatt. Amazokat olyan diákok, ú. n. publicus praeceptorok, tanítják, akik tegnap még maguk is a padokban ültek s most azt várják, hogy a püspök holnap vagy holnapután valamelyik eklézsiába papnak vagy mesternek kinevezze őket. Ezeket a 3—4 utolsó osztály tanulóit pedig professzorok, akik rendszerint külföldi egyetemeket is látogattak. Mit lehet várni egy olyan fiatalembertől, jót és üdvöset, aki tegnap még maga is a padban ült s ma már türelmetlenül várja, hogy holnap egy eklézsiába kirepülhessen? Hiszen ez csak egy átmeneti állapot, melynek csak nyűgét és kellemetlen oldalát érzi a végzett diák. Aztán ezeknek az alsó osztályoknak a tanítási ideje meg sem volt szabva: a publicus praeceptorok egyéni buzgóságuk vagy hanyagságuk szerint vagy foglalkoztak velük vagy nem. Szinte még üdvösebb volt, ha nem nagyon buzgólkodtak. Mert a buzgólkodás következménye a törvényekben is előírt és szentesített testi fenyítéseknek mértéktelen használata lett.

A mai gimnáziumnak az az öt osztály felel meg, amelyet classisnak neveztek. Ezek fölött emelkedett az a 3—4 éves folyam, amelyet *philosophicus cursus* pompázó névvel illettek. Ez már nem

gimnázium volt, ez valami korcs alakulat volt a gimnázium és a főiskola között: sem igazi gimnázium, sem egyetem, sem általános képzést, sem szakműveltséget nem nyújtó intézet, amely két célt akart szolgálni s éppen ezért egyiket sem érte el. Ezt az alakulatot fejlesztette ki az a helyzet, hogy e területen nem volt egyetem s az anyagiak hiánya, mely miatt nem mehetett mindenki külföldre.

De mindezeknél nagyobb baj s minden hátramaradásnak az oka a *latin* volt. A régi kollégiumnak egyetlen célja: a helyes és eloquens latin beszéd megtanulása s ehhez a célhoz az egyetlen és kizárólagos eszköz: *a latin, mint a tanítás és társalgás nyelve*.

Több, mint félszáz esztendeig kellett a legvilágosabban látó nemzetnevelőknek küzdeniök, míg a nemzetet kiszabadíthatták a holt latin halálos öleléséből. Mária Terézia Ratio educationisa még nem is sejti az anyai nyelv nemzeteket formáló erejét; a bécsi gárdisták ébresztője még csak általános irodalmi és kultúrtörekvés. De hála II. József kiméletlenül germanizáló törekvéseinek — minő érthetően beszélő példa ez napjainkra is! — halála után egyszerre éledni kezd a nemzeti eszme, amelynek lángrobbanását most már csak késleltetni lehet, de végkép megakadályozni nem. Az országgyűlések már ismételten követelik a magyar nyelv használatát s törvénykönyvbe is iktatják ennek jogait. A tantárgyak közé is felveszik. Igaz, hogy csak heti két órában és latin nyelven írt könyvből latinul tanítják. A legnagyobb magyar mélységes hazafiúi bánatának egész indulatával fordul azok ellen, akik a magyar nyelvet az előszobák és az istállók falai közé száműzik s ezzel a nemességet a néptől, minden nemzeti megújulás ősi és egyetlen kútfejétől, elválasztják.

Ilyen volt az iskola külső képe és belső élete, mikor Brassait a főtanács tanárnak választja. Első kellemes meglepetés volt, hogy tanári beköszöntőjét magyarul tartja meg. Ugyanez a főtanács — sejtem hogy az ő sugallatára — bizottságot küld ki a tanrendszernek a mai viszonyok kívánalmainak megfelelő átdolgozására. Az évek telnek, az évenként tartott zsinati és egyházi főtanácsok mindegyre érdeklődnek a bizottság munkálata iránt. Most ez, majd más valami a baj, a reform-munka csak nem kerül a főtanács elé. Úgy látszik, hogy a feladat igen nagy volt: a bizottság nem bízott magában s esze ágában sem volt, hogy a reformot a latin kiszorításának megkísérlésével kezdje meg. Az 1840. évi bölöni zsinat a latinnak az utóbbi években kissé megeresztett kantár-

szárát kurtábbra fogja, a magyarul beszélő tanulók között a plágát megint szigorúan körözni rendeli. Az igazgatóság most már tovább nem akarván várni az elkészülni úgy sem akaró reformra, saját kezdeményezésére *megbízta Brassait egy új tanulmányi rendszer elkészítésével.* A tervet az igazgatóság az 1841. évi korondi zsinatra nyújtja be. *Ez a zsinat korszakalkotó kollégiumunk történetében.* A zsinat tárgyalásai végén jóformán vita és tárgyalás nélkül elfogadja a tervet, habár a főgondnok, ugyanaz, aki Brassait tanárnak ajánlotta, tiltakozást jelent be ellene. A zsinat kimondotta, hogy *ezután a tudományok magyar nyelven tanítandók.* Daniel főgondnok nem nyugodott bele a radikális határozatba. Mindjárt a következő napon (1841 aug. 28.) panaszos feljelentést tett a főkormány-székhez. A zsinat — úgymond — minden tárgyalás és bővebb megvitatás nélkül jóformán a feloszlás pillanataiban olyan tanrendszert fogadott el, amely az erdélyi tanintézetek „tanulmányi rendszerétől merőben ellenkező“. A főgondnok a lépést igen nagynak, igen merésznek tartotta s korrigáltatni szeretne volna. A feljelentés azonban ezt a célját nem érte el. De volt egy nagyon üdvös következménye. S ez az, hogy a Képviselő Tanács a zsinati határozat után nem aludt el, mint aki dolgát jól végezte, hanem bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy kérje ki az egyházi körök véleményét s ennek figyelembevételével tanulmányozza át a régi és új rendszer előnyeit és hátrányait s jól megokolt véleményét terjessze a következő zsinat elé. Ez megtörtént s következménye az lett, hogy az unitárius zsinatok, melyek a lefolyt félszázad alatt még elvétele sem foglalkoztak érdemleges iskolai és nevelési kérdések tárgyalásával, most hangosak lettek az iskolai reform vitáitól. Olyan eleven, pezsgő és építő iskolai törvényhozás helye lett a főtanács, hogy méltán mondhatjuk: akkor emelkedett igazi hivatása magaslatára.

Vajjon mi lehetett az oka annak, hogy a főgondnok e kérdésnél elvált Brassaitól s a zsinat közhangulatától? E kérdésre adandó válasz keresésénél emlékünkből kell idéznünk azt a ma is gyakran ismétlődő jelenséget, hogy a Főtanácsok és a Képviselő Tanács lelke nem azonos; az eléjük kerülő tárgyak más-más szemek ítéletén, más lelkek szűrőjén desztillálódnak határozatokká. A Képviselő Tanács tagjai, a „hivatalos egyház“ a dolgok alaposabb ismeretével, a múltba nyúló gyökérszálak kiméletével és a jövőbe néző lélek félnék elfogultságával s a súlyosabb felelősség érzése

alatt tekintik az ügyeket; a Főtanácsosok, a „mezei hadak“ minde történelmi látás ballasztjától mentesek s ezért látásuk üdébb, frissebb s a gyakorlati élet követelményeitől vezetettebb. Őket nem nyugözi sem a történelem terhe, sem különbözö tekintetek, csak az élet parancsa. Ez a kérdés megosztotta az unitárius törvényhozás közvéleményét. Egyik kisebb táborban voltak a világi közélet tekintélyes állásait betöltö öregek, akik az egyház életében is vezető szerepet vittek, az ú. n. hivatalos egyház, az elaltatott, a megfélemlített őrállók. A másik táborban Brassai mellett egy néhány fiatal, vagy legalább haladó gondolkozású képzett emberen (Bölöni Farkas Sándor, Kriza J., Szentiváni Mihály, Mikó Lőrinc) kívül a Főtanács összes vidéki tagjai.

Am egy gyökeres reform végrehajtásának szinte minden előfeltétele hiányzott. Meg kellett ezeket máról holnapra teremteni. Erre ember kellett a gátra — Széchenyi mondása szerint, még pedig több, sok s ilyen gátra termett ember — egyedül Brassai volt. Nem voltak tanárok, nem voltak kellően képzett köztanítók, nem voltak kézi könyvek, nem voltak szemléltető szerek és eszközök, nem voltak térképek, gyűjtemények. Valóban az akkori iskola képe csupa nemleges vonásokból tevődik össze.

Brassai munkához kezd. Lázás gyorsasággal készíti, ha nem volna értéktelenítő mellékize a szónak, szinte azt mondanám: gyártja a tankönyveket: német nyelvtant ír, Számító Sokratest dolgoz át, retorikát, etimológiát, szintaxist, ürismét készít; gyűjti az ásványokat, levelez a bányaigazgatókkal, botanizál, megveti alapját a fizikai laboratoriumnak, rajzmintákat készített, térképeket hozat. Bevezeti a szaktanítást az alsó osztályokba, melyeket addig minden tantárgyra egy maga is készületlen végzett diák tanított; alapöt vet a felekezeti tanárképzésnek, mikor szervezi és szabatosan körülírja a pedagogarchai állás teendőit s beveszi a tantervbe a pedagogiának, mint kötelező tantárgynak tanítását. Ezzel karöltve járt az addig szinte embertelenül szigorú fegyelmezés enyhülése és szelidülése, mikor a törvényekből kiirtotta a testi fenytés különbözö módjait. A tanterv ez észszerű kialakulásának másik következménye az volt, hogy az elemi iskolából kidobta a latint, fent az ú. n. filozófiai tanfolyamon pedig a lelkészi szakképzés teljesen külön vált. A természettudományok pedig egyszerre hatalmas lendülettel megilletö tért nyertek a tanulmányok sorában. S ezzel a szemléltetés elve érvényesült az eddigi szótanulás helyett az egész vonalon.

S mindezt Brassai nem egészen 11 évi tanárkodása alatt tette, miközben 2—2 évig igazgató is volt. Aki az 1837. évi iskolát összehasonlítja az 1847. évivel, bámulva látja azt az óriási különbséget, amely a kettőt egymástól elválasztja. Két külön világ ez: egyik egy holtta merevedett cadaver, elfogultságokkal, lomtárba való ismeretekkel megrakott, elvénhedt szerv, „mely rég elaggott teoriák penészeit nyújtja természetes elvek helyett“, melynek szeme a multba tekint s fogékonytalan minden iránt, mit az élet kínál és követel; másik egy ifjú, ki merészen szembenéz az étellel s a jövő feladatain, gondjain és lehetőségein csüng a tekintete. Megszabadult a holt latin bilincseitől, „a rég elhunytak halálos öleléséből“, attól a méregtől, mely „a szent természetet nemzeti létünk legrejtettebb gyökereiben“ sértette és fertőzte meg.

Szabad volt most már az út a nemzeti szellem kifejlődése felé, elhárítva azok az akadályok, melyek az iskolát szent hivatása teljesítésében eddig gátolták. A küzdelem a magyar nyelvért teljes győzelemmel végződött s a dolgok új fordulatán azok is meg voltak nyugodva, akik épen a hazafiság érdekében tartottak ki a latin mellett.

De a Gondviselés azt a sorsot szánta nekünk, hogy a csak most kivivott jogait a magyar nyelvnek nemsokára a némettel szemben védelmezzük. Ez a sors a magyar szabadságharc szomorú befejezése után várakozott reánk. Brassai, akit a szabadságharc viharai Pestre vertek, ebben a védekező küzdelemben már nem vett részt.

De a vezetőknek a védekezéshez jelentékeny részben azok a fejtegetések és cikkek is szolgáltatják az érveket, melyeket Brassai írásaiban felsorakoztatva találunk. Az egyháztörténetnek fel kell jegyeznie, hogy még eltávozása után is működésének áldott hatásait és kisugárzásait érezzük.

Brassai életművének megítélésénél gyakran halljuk: mit csinált, mit alkotott Brassai? Amit csinált, az már a múlté. Nincs semmi alkotása, ami nevét maradandóvá tenné. Brassai már teljesen a múlté.

Amit Brassairól eddig mondtunk, az csakugyan a múlté. Egy érdekes fejezet iskolánk történetéből. De egyúttal egy darab magyar kulturtörténet, melynek sugallója, mozgató lelke Brassai volt. És egy lépcső a fejlődésnek azon a folyamán, amely a mához vezet. Mert gyökértelen a jelen, amely nem a multon épül s

még kilátástalanabb az a jövő, mely nem a múlt szelleméből és megszentelt hagyományából táplálkozik. Brassai iskolai reformmunkája most is él, most is alkotó eleme annak az életnek, mely kollégiumunk falai között foly és élni fog, amíg magyar lélek és szellem hatja át munkáját.

Brassainak nincs nagy életműve, mondják korunk szaktudósai.

Ennek a ténynek megértése végett vissza kell tekintenünk Brassai fellépésének kezdetére. És e tényért a tudományos munka akkori szervezetlenségét, a minden téren való elmaradásunkat kell okolnunk.

Brassai idejében még nem ismerték a szakképzést és a szakmíveltséget. Aki külföldi egyetemre ment, hallgatott kedve szerinti előadásokat, hazajött s tanított azt, amit a szükség kívánt tekintet nélkül tanulmányaira. A tudományok még nem voltak annyira differenciálódva. A munkamegosztás elve ismeretlen volt. Brassai a Vasárnapi Ujság hasábjain Smith Ádám szellemében ismerteti a gyári és gépi iparban a munkamegosztás hasznát és előnyeit és sokkal későbbben ugyanezt az esztétikában. Nem jellemző-e, hogy a történelemből nem abszolválta Brassai épen a történelem tanára lesz. S ha nem is igaz az a mendemonda, hogy a kolozsvári egyetem szervezésekor a miniszter megkérdezte volna, hogy milyen tanszékre akar kinevezést, de mindenesetre nagyon jellemző a tudományos szakmíveltség szervezetlenségére. Hát az a feltűnő tény, hogy a Tud. Akad. egyik osztályából a másikba teszi át? A napi sajtónak halálát bejelentő az a szava, hogy meghalt az *utolsó polihisztor*, a kegyeletes érzésű emberekben a nagyság előtt való hódolat érzelmeit váltotta ki; de az ú. n. szaktudósok ifjú nemzedékében bizonyos szánakozással vegyes lesajnálást. Hát ezek vegyék észre, hogy Brassai fellépésének idején sok volt a feladat és kevés a gátra termett ember. Annál több volt a feladat, mennél hosszabban tartott a magyar álom és dermedtség s mennél elmaradottabb volt a kultúra és népnevelés. Az a Brassai, kinek atlaszi vállaira 4—5 embernek való tudományos és szervező és propaganda munka nehezedett benn az iskolában, künn jóformán egyedül írta és szerkesztette 1834-től 1848-ig a Vasárnapi Ujságot, ezt a derék hetilapot, melynek ismeretterjesztő hatása egész csomó néptanító működésével ér fel.

Ha e lapnak 15 évi folyamait csak egy kis figyelemmel át-

vizsgáljuk, bámulva látjuk azt a tudatos tervszerű népnevelő munkát, melyet a kultúrára hátrányos, hosszú multban elmaradott nemzete felkeltésére, öntudatosítására szentelt. — Nem széleskörű tudományával való kérkedés ez, amit itt-ott hallani róla, hanem a nemzetnevelés nagy feladatának felismerése és e nagy műnek önzetlen szolgálására önmaga odaajánlása. Erdély legkiválóbb szellemei megértették a korszellem hívását, mely nyugatról Széchenyi gyötrődő lelkéből hangzott feléjük. Brassait elsősorban nem a kolozsvári kaszinó bizalma állította e fontos állásra, hanem saját lelke sugallata. Csak így érthető, hogy a már nagyhirű tudós, kit csábítóbb tudós feladatok vonzhattak volna, a legkülönbözőbb nemzetgazdasági kérdésekkel foglalkozik, cikkeket ír a politikáról, az öntudatosításról és művelődésről, a henger- és gőzmalmokról, az első gőzhajóról és vasútról, sürgönyről, szociális munkásgyűlésekről, az első esküdtszékéről, a léghajózásról, természeti tűneményekről, koleáráról, Anglia gazdagságáról és az alsó néposztályok rettentő nyomoráról, a bankokról és ezek gazdasági jelentőségéről. Lehetetlen észre nem venni, hogy ez a munka Széchenyi nemzetnevelő politikájának Erdély szellemében való megkezdése és folytatása. S ha a vezérszólamot a munkához Wesselényi adta is, de a napi munka barázdájában hivatásérző hűséggel Brassai lépegetett.

Forgassuk végig figyelemmel a „Vasárnapi Ujság“ egyik (1837.) évfolyamát. Birálja Edvi Illés Pál első oktatásra szolgáló kézikönyvét, melynek németes kifejezéseit megrója; külön könyvet adna a tanító és külön a tanuló kezébe. „Műszorgalomra“ szoktató iskolák felállítását sürgeti, melyekben a későbbi gazdasági, ipari szakiskolák gondolatát észre nem venni lehetetlen. Küzd a babonák ellen, irtja az ezekben való hitet, találmányokról, felfedezésekről ad hírt. Rejkiavik 8000 darabból álló könyvtáráról referálva megjegyzi: hol van nálunk 700 lakójú helység, melynek bár 700 kötetből álló könyvtára volna? Magyarázza a budget szót, ismerteti a Priesnitz gyógyítás-módot, a „persely-bánk“ intézményét, mely az embereket takarékoságra szoktatja: „Hit hitelen alapul s a jóllét mindkettőn,“ mondja Széchenyi szellemében. Agitál a gyümölcsstermesztés, répacukorgyártás érdekében; ismerteti a föld nyugtatása (ugar), a termés változtatása által történő előkészítését. Útmutatást ad a fűvészetre, tanácsokat arra, hogyan kell bánni a messziről hozott növényekkel, hogy megfogjanak és jól tenyészzenek. Ismerteti a „juhferesztés“ és nyírás módjait és hasznát, a rákfene

ellen való orvosságot, a méhtartás hasznát. Sürgeti a mázsálóval való mérést, „mely a tudományos gazdasági mérésnek egyetlen egy helyes módja.“

Bizony népnevelés és népkultúra ez a javából, csakhogy szűkebb keretek között, amit Széchenyi programba vett és megvalósított a testvérhazában. A helyzet sok vonatkozásában hasonlított a maihoz. Akkor sem volt egyetem. A magyar tudományos törekvések akkor is a három kollégium falai között találtak otthonra. Egy embernek többnek terhét és munkakörét kellett vállalnia. S annál többét, mennél arravalóbb volt. Brassaiából kitelt a tantervkészítő, a nemzetnevelő, az esztétikus, a történettanár, a statisztikus, geografus, nyelvész, fizikus, chemikus, botanikus, később a hébernyelv tanára, a filozófus. S még mindez nem elég. Kényszerű pesti tartózkodása alatt beáll dramaturgnak és zenekritikusnak. Mindenütt odaállították, ahol ember kellett a gátra. 1859-ben az erdélyi magyar társadalom leghatalmasabb alkotása, az Erdélyi Múzeum-Egyesület élére kerül, majd 1872-ben a kolozsvári tudomány-egyetem matematikai tanszékére. Mikor a tanterv reformját készíti elő, tankönyveket kell írni, ugyanakkor írja A fűvészet elveinek vázlatát, Bevezetést ad a világ, a föld és statusok ismeretébe, írja az 1848 előtti magyar közgazdasági irodalom legjobb termékét, a Bankismeretet. Mikor Okszerű Vezérét írja, ugyanakkor esztétikát is ír; majd a logikába kezd, de ugyanakkor módszertana alapvonalait rajzolgatja, párhuzamosan a magyar mondat lelkébe pillant bele olyan mélyen, mint még a mai napig is senki. Arany, Gyulai kritikái lap kiadását sürgetik, hogy az irodalomban felburjánzó gyomot irtsák. Brassai megindítja Criticai Lapok-ját. Hullámot ver az 50-es években a Vogt-Moleschott-Büchner materializmusa. Brassai észreveszi a veszélyt, mely a komoly és mélyreható filozófiai gondolkozást és a közérkölcsoket fenyegeti s fényes elmével kel ki az üres metafizika ellen; a szellem örökérvényű törvényei nevében hadat üzen a Comte pozitívizmusának s illő határai közé szorítja a Darwinismus tanát, melynek erkölcstani tételeit a közélet veszedelméül tekinti. Szóval sok specialistának kellett kitelnie Brassaiából s ez volt a végzete. Ma már alig tudjuk megérteni az ismereteknek ezt a rengeteg kiterjedését, a munkabírásnak és munkavállalásnak ezt a páratlan nagyságát és önzetlenségét. Ez az oka, hogy nincs világraszóló műve, mely nevét halhatatlanná tenné. De próbálnók csak meg szellemének műveit, munkásságának nyomait, nem-

zetnevelő, ismereteket terjesztő, felvilágosító tanításait a XIX. század magyar kulturtörténetéből kivenni s megdöbbenve fognók látni, minő ürességek, minő tátongó sötétségek támadnának a magyar közművelődés mezején. S aztán ki merne egy korszakos tudományos mű és egy nemzetet a művelődésben való elmaradás Pató Pálos tunyaságából felébresztő, a kultúra útjára indító s nemzeti öntudatra emelő, egy életet kitöltő munka értéke között az előbbi javára dönteni?

Aztán az a vád, hogy Brassai a múlté s nincs szellemének semmi műve, ami nevét fenntartaná, ami a magyar tudománynak ma is alkotó eleme lenne, önmagában sem igaz.

Brassai igazi mély szeretettel az emberi szellem legpompásabb, legmélyebb alkotásával: a nyelvvel foglalkozott. Az iskolai nyelvtanítás elmaradott és esztelen volta az az igazi ok, amely őt a reform munkájára indította. Tanársága első évétől kezdve majdnem élete végéig foglalkozott a nyelvtanítás kérdésével. Tanári állása, egyéni hajlamai vezették ez irányban. Saját szorgalmán és saját maga találta módszerrel megtanult 8—10 nyelvet. Lélektani ismeretei, hosszas elmélkedés és tapasztalatok mély betekintést nyújtottak neki nemcsak a módszer kérdéseibe, hanem a nyelvek szerkezetébe és lényegébe is. Iskolai reformmunkája a magyar nyelvet juttatta természetes jogaiba, de megindítója a nyelvtanítás módszere elavult és esztelen voltának felismerése volt. Okszerű vezére a maga nemében egy páratlan mű, mely első betűjétől az utolsóig egy a nyelv szerkezetébe és a tanulás lélektani lefolyásába mélyen belelátó szellemnek eredeti alkotása. Olyan nyelvfilozófiai jelenségek és törvényszerűségek foglalata, melyek ma is, szinte 100 esztendővel első megjelenése után, a sokkal haladottabb nyelvtudomány tételei és igazságai. Megjelenésük korában annyira újak, annyira eredetiek, az addig járt nyelvtanítói módoktól annyira elütők voltak, hogy a világ megértés nélkül bámult rájuk s a magyar tudományos életben visszhang és követés nélkül maradtak hosszú ideig. De a tudomány haladt. Külföldön is mind inkább érezték a modern nyelvtanítás módszerének hibás voltát. Mindig merészebb kárhóztató hangok hallatszanak ellene, míg Viëtor 1882-ben kiadja *Der Sprachunterricht muss umkehren* címen a reform Trompetenstössát, melyben Brassaira hivatkozik. S megtörtént az a szomoruan jellemző eset, hogy a német Viëtor ismertetett meg minket magyarokat Brassával, a tudós nyelvreformerral. S halála után megállapították, hogy az a reform,

melyet 1902-ben a modern nyelvek tanítására a francia középiskolákban „direkt módszer“ neve alatt kötelezővé tettek s mely azóta más országokban s nálunk is, mind jobban elterjedt, lényeges tételeiben és elvi megalapozásában Brassainak már 1845-ben kidolgozott és alkalmazott módszerével azonos.

Brassai teljes tudatában volt annak a nagy lépésnek, melyet a nyelvtanítás módszerének történetében tett, melyet „nem szeszély vagy eredetiségen kapkodás teremtett, hanem maga a természet sugallt s 25 évi tapasztalás és tanulmányozás diktált“. Harcolt is, ismételten és hevesen elismertetése érdekében, védte igazát, ki akarta erőszakolni érvényesülését. Mindhiába. A nyelvtanulásról és nyelvtanításról szóló cikkeiben olyan meglepően modern elveket és igazságokat mond, melyekre a nyelvtudomány csak hosszú idővel utána jutott el. Brassai már 1837-ben hirdeti — a sokkal későbbi Brugmann és Leskien nyelvfilozófusokkal egyezően, — hogy akik csak egy világnyelvet kívánnak, azok „következmenyt akarnak ok nélkül“, mert a nyelvek különfélesége nem valami elszigetelt, esetleges tény, hanem „a testi és szellemi természet sok más jelenségeivel egy közös törvény láthatatlan láncá által összefügg“. A nyelvek a nemzeti karakter, az életművezet (szervezet), a klíma és más természeti körülmények eredménye s ezért szükségképen örökösen különbözniök kell egymástól. Hirdeti, hogy a nyelvek ú. n. *formagazdagsága*, amellyel a latin és német nyelv dicsekszik, nem gazdagságot, hanem szegénységet, fejletlenséget jelent. Már 1845-ben kimondja, hogy egy nyelv hangjait s accentusát más nyelv betűivel megértetni vagy tanítani akarni sikertelen fáradság. Francia nyelvmesterében kimondja: „minden szót csupán csak mondatba foglalva ismer meg a tanuló“. Ime az összefüggésből való szótanulás, amit sokkal később a nyelvtanítás reformja hozott magával. A nyelvtant indukció alapjára helyezi, mint a későbbi reform. A direkt módszer egyik legsikeresebb lépése: a beszédgyakorlatok nála jelennek meg először tudatos és rendszeres módon.

De a legnagyobb szeretettel a magyar nyelvvel foglalkozott, melynél „szébb muzsikát“ füle nem ismer. Féltő gonddal örködik a nyelv tisztasága felett. Kritikai folyóiratának élére azt írja: Tiszteljük őseink nyelvét. A magyar nyelvtudomány hálás emlékezéssel állapította meg, hogy a magyartalanságok első üldözője ő. A nemzeti szellem legbelsőbb alkotásán nem tűrt el semmi idegenséget. A nyelvújítás okvetetlenkedéseit maró gúnnyal ostorozza. Jóságát okta-

lan' szógyártásaiért támadja. Főleg Kazinczy fordításaira céloz, mikor azt mondja, hogy nyelvünkön „minden idegenből való fordítás rajta hagyta a keze szennyét“. Brassai halhatatlan nagy érdemeket a magyar mondattan körül szerzett. Valóságos felfedezés számba megy, mellyel nemcsak a magyar, hanem a német nyelvészeket is messze megelőzte, az a tétele: *A nyelvbeli egyén nem a szó, hanem a mondat.* Minden szó szükségképi része a mondatnak s csak érte létezik. Ha a szót kiszakítjuk a mondatból, mint a fáról lemetszett ág, meghal. A szó csak a mondattal és a mondatban él. Milyen szembeszökő igazság s mennyit kellett Brassainak még olyan nagyeszű nyelvessel is, mint Hunfalvy, emiatt vitakoznia. És csodálatos! Brassait erre a „felfedezésre“ egy helytelen felfogás vezette. Az t. i., hogy a nyelvet nem történeti fejlődésében tekintette, hanem mint teljesen kész, kialakult termékét a szellemnek. A nyelvtudományt nem történeti, hanem természeti tudománynak tekintette.

Másik nagy felfedezése: az analogia nagy szerepe a nyelvek fejlődésében. A nyelvtudománynak a 70-es évekkel kezdődő legújabb módszeres haladása a Brassai által kiemelt analogia minden nyelvtényre kiható működésének felismerésében áll. Brassai tagadja az alany és állítmány dualizmusát. Szerinte a mondat igéből és határozóiból áll. A mondat tartó és forduló sarka az ige. Ez a lelke, a napja annak a rendszernek, melyet mondatnak nevezünk. Egyszerű, világos elmélet, melyhez hasonló a németeknél csak jóval később terjedt el. A mi nyelvészeink megoszlanak e tekintetben. De Brassainál is marad valami kettősség a mondatban: egyik az inchoativum, másik a mondatzöm, ami megfelel a lélektani alanynak és állítmánynak. Kocsis Lénárd szerint: „termékeny gondolataival, a legnehezebb, de legfontosabb kérdések felvetésével nemzedékek számára jelölte meg a kutatásnak új szempontját, helyes irányát... A meg-megújuló mondattani viták végső rostjai is Brassai műveibe mélyednek, hiszen épen a tőle felvetett kérdések tették a harc középpontját“. Valóban igaz, amit Kicska Emil mond, hogy Brassai „sokkal mélyebben pillantott bele a mondat szerkezetébe, mint akármely német tudós, Gabelentz, Kern, Wegener stb. Steinhallal egyetemben.“

Csak vázlatosan érintettem Brassai nyelvfilozófiai működését és a magyar mondattanban végzett korszakos megállapításait. De a fennebbiek is megdöntik azt a méltatlan ítéletet, hogy Brassai

nem alkotott maradandót s halála után 30 évvel már egészen a múlté. Pedig még csak nem is érintettem lélektani alpra helyezett módszertani fejtegetéseit, melyek akármely nagy nemzet irodalmának becsületére válnának, nálunk meg mai napig páratlanul állanak. Valóban igaza van Felmérinek, mikor Brassait hazánk első és legnagyobb methodologusának nevezte. Mert, ha ma már a módszernek nem tulajdonítunk is olyan kizárólagos becset és fontosságot, mint Brassai kora (nem Brassai, mert ő az „oktatói lángésztl” még többet várt), azt bizvást megállapíthatjuk, hogy e kérdésben egyetlen lépéssel sem vagyunk túl Brassain s tételei ma is teljes mértékben érvényesek és helytállók.

Aztán nem szóltam arról a félszáz évig tartó irodalmi csatározásról, melyet a materializmus, darwinizmus és pozitivizmus ellen folytatott, állandóan és következetesen védve az ember szellemiségét, a lélek magasabbra vágyó igényeit és eszményeit, az akarat önmagát teremtő erején, primatusán felépülő tiszta erkölcs puritanizmusát. Pedig a róla alkotandó, csak némileg teljes kép megrajzolásához ezek az adatok is hozzátartoznak. Mégis le kell mondanunk erről ez alkalommal, hogy egy pár szót ejthessünk arról, hogy mi volt az ő általános nagyrabecsülésének és legendás hírének az oka? Mi tette őt a mindenkitől tisztelt, mindenkitől szeretett és mindenkitől megbámult, mindenki „Brassai bácsijává“?

Az emberi nagyság több tényezőből tevődik össze. Kétségtelen, hogy hozzájárult ehhez már a rendesnél magasabb alakja, kissé különcködő, néha hanyag, a társadalmi szokásokat semmibe vevő öltözködése, magas életkora, szívének jósága, mely sokszor anyagi erején felül is áldozatot hozott a közért és sok szegény tanulót és embert átsegített az élet nehéz küzdelmein és nélkülözésein; hozzájárult tudásának, ismereteinek szinte hihetetlen terjedelme és mélysége. Az okok sorát bezárja az, hogy neki hosszú életén keresztül egyetlen egy szenvedélye volt: a tanulás és tanítás. Egy írásában jellemzően mondja: „egy újnemű Pandora szelencéje, melyből a tudás egyszerre az egész emberiségre kiterjedne, ezerszerte gyászosb ajándék lenne, mint ama hajdani és egyszerre bédugná az értelmi gyönyörök forrásait“. Neki a tanulás nem teher, hanem „az izgás és elcsillapulás“ hullámozása által okozott szellemi gyönyörűség, mintahogy az esztétikában is a meggyőzött nehézség érzése a gyönyörűség forrása. Valósággal ódái emelkedettséggel szól erről a lelki állapotról. És a tudás! Egész lelkisége erre prae-

destinálja. Voltairerel vallja, hogy jobb egy tévedést kiigazítani, mint egy új igazságot felfedezni. Szellemének alkata, mely az elemzésre, az igazság gyökeréig való behatolásra volt befendezve, erre a tanító, erre a nemzetnevelő munkára vezette őt. Egy igazi tanító, aki holtig tanul, de azért, hogy pazarul szórhassa lelki kincseit, tudományos ismereteit nemzete lelkének termőtalajába. Kora közvéleménye, mely őt mindenkinek nagyrabecsült Brassai bácsijává tette, helyesen becsülte az ő halhatatlan érdemeit s mi akkor járunk az igazság szellemében, ha epigon-voltunkat alázatosan beismerve, hálát adunk a Gondviselésnek, hogy őt a magyar kultúra vezetőjéül adta és imádkozunk, hogy bús nemzeti sorsunk viselésére ilyen őrállókat, ilyen prófétákat, ilyen nagy tanítókat adjon jövőben is.

Brassai emlékére.

(Ünnepi óda halálának 30 éves évfordulójára.)

— Irta: *Pálffi Márton.* —

1.

Ünnepre föl, te drága szent Sionnak
Síró harangja, csüggeteg kebel!
Mi lett belőlünk? — Hagyj békét e húrnak,
Mindenből az lesz, amit érdemel.
Rontásnak romlás csak a bére,
Egyébre gondolj, építésre.
Könnyben, vagy vérben — élet minden élet,
Csak sose sajnáld, ontsd a veritéket.

2.

Könnyből fohász, fohászból vértetesz lesz.
S a könny? — Hiában az se hullt soha.
Megváltó ostor kell az embereknek,
Az Úr csak a gyávákhoz mostoha,
A kishitűkhöz, csüggedőkhöz,
A benne bízni nem merőkhöz,
De jeleképpen szent szeretetének
Küld egy-egy Brassait a nemzedéknek.

3.

Hogy minek küldi? — Büszke fáklyafénynek,
Csillagsugárnak a nagy éjtszakán,
Bizonyoságnak, hogy akik másért éltek,